

II. Γεωγραφικὸς χρόνος καὶ οἰκονομικὸς χῶρος

Ἀρχική δημοσίευσις: Σπουδαὶ [Ἔκδοσις Πανεπιστημίου Πειραιῶς] 37:4 (1987), 774-87]

Ὁ Alain Lipietz, στὸ βιβλίο του *Le capital et son espace*, καὶ συγκεκριμένως στὴν 10ην σελίδα τῶν *Avertissement* του, θέτει τὸ ἐρώτημα: «Πότε λοιπὸν οἱ Μαρξιστὲς προβληματίσθησαν μὲ τὸν χῶρο;». Εἶναι ἓνα ἐρώτημα σοβαρὸ ποὺ δέχεται μιὰν ἀπλὴ ἀπάντησι· ὁ Lipietz τὴν δίδει: «Ὅταν οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σ' ἐκμεταλλευτὲς κ' ἐκμεταλλευστέους ἐπῆραν τὴν χωρική τους διάστασι — ὅταν — ἢ ἀντίστασις τῶν ἐκμεταλλευστέων ποὺ ἤρνοῦντο νὰ τοὺς μεταχειρίζονται σὰν πιόνια ποὺ τὰ μετακινοῦν, σὰν εὐκολομεταχειρίστο ἐργατικὸ δυναμικὸ, σὰν μεταβλητὸ καὶ... κινητὸ κεφάλαιο, ἐδημιούργησε νέα πεδία πάλις καὶ τοὺς ἀναλόγους θεωρητικὸς προβληματισμοὺς».

Μέσα στὴν προσπάθεια τῶν Γεωγράφων νὰ δώσουν ἀπαντήσεις στὸν ἀντίστοιχο θεωρητικὸ προβληματισμὸ καὶ ἰδιαίτερος στὴν δημιουργία μιᾶς μεθοδολογίας ἀναλύσεως τοῦ Οἰκονομικοῦ Χώρου, ἐντάσσεται καὶ ἡ ἀναδομὴ στὸ μαρξιστικὸ ἔργο καὶ συγκεκριμένως στὴν *Γερμανικὴ Ἰδεολογία* (1846).

Ἡ προσπάθεια ποὺ ἔγινε, στόχο ἔχει ν' ἀποτελέσει τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς ὠλοκληρωμένης μελέτης ἐπάνω στὸ *Κεφάλαιο* (1861-1875), τίς θεωρίες γιὰ τὴν Ὑπεραξία καὶ τὴν Γερμανικὴ Ἰδεολογία σὲ συνάρτησι μὲ τὸ μέγεθος τοῦ Οἰκονομικοῦ Χώρου. Τὸ ζητούμενο σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι εἶναι νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ μαρξιστικὴ σκέψις ὠριοθέτησε τὸν Οἰκονομικὸ Χῶρο ποιοτικῶς καὶ ποσοτικῶς, ἔδωσε τὰ δομικὰ του χαρακτηριστικὰ, ἐνετόπισε τὴν θέση του στὴν Ἱστορία καὶ τὸν ρόλο του στὴν δημιουργία της.

Ὑποστηρίζομε λοιπὸν ὅτι ὁ Οἰκονομικὸς Χῶρος στὸν Μὰρξ εἶναι συντελεστής καθοριστικὸς «παραγωγῆς» τῆς Ἱστορίας. Ἄρα ἔχει ἱστορικὴ διάστασι καὶ ὡς ἐκ τούτου «παράγει» χρόνο. Τὸν χρόνο αὐτὸν τὸν ὠνομάσαμε Γεωγραφικὸ Χρόνο καὶ τὸν θεωροῦμε ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Οἰκονομικοῦ Χώρου.

Ἡ ἐξέτασις ποὺ γίνεται εἰς αὐτὴν τὴν δημοσίευσιν εἶναι διττή. Ὁ Οἰκονομικὸς Χῶρος καὶ ὁ Γεωγραφικὸς Χρόνος ἐξετάζονται παραλλήλως γιὰ νὰ κατορθώσομε νὰ δεῖξομε τὴν σχέσιν ποὺ τοὺς συνδέει καὶ τὴν ἀμφίδρομο διάδρασιν ποὺ λειτουργεῖ ἀνάμεσά τους μὲ ἀποτέλεσμα τὴν συνεχῆ ἐξέλιξιν καὶ τῶν δύο ὄντοτήτων μέσα στὸ σῶμα τῆς ἱστορίας.

Ἡ τοποθέτησις τοῦ Οἰκονομικοῦ Χώρου ἐντοπίζεται στὴν μαρξιστικὴ σκέψιν

στο επίπεδο της «υποδομής» και στην ανάλυση που θα ακολουθήσει θα είναι διαρκώς εμφανής ή προσπάθεια του ξεκαθαρίσματος του ρόλου του Οικονομικού Χώρου στο δίπολο «βάσεως-εποικοδομήματος» ή αλλιώς «υποδομής και υπερδομής».

Κάθε συνιστώσα ή δύναμις που παρεμβαίνει στην δημιουργία Οικονομικού Χώρου έντοπιζεται κ' εξετάζεται στην σχέση της με την παραγωγή του Γεωγραφικού Χρόνου ή στον πιθανό επηρεασμό της από αυτόν. Άκόμη προσπάθεια γίνεται να ερευνηθούν οι σχέσεις του Γεωγραφικού Χρόνου με τον Ιστορικό Χρόνο και η λειτουργία τους μέσα στο δίπολο βάσεως-εποικοδομήματος.

1. Οικονομικός χώρος

Θα ήταν νομίζουμε αρκετά χρήσιμο να αρχίσουμε την ανάλυσή μας από ένα συνθετικό πόρισμα του Saouchkine, που θα μάς προητοίμαζε για να δεχθούμε αυτό που θα επακολουθήσει.

Ο Saouchkine έντοπιζει στον Μάρξ το πρόβλημα του Γεωγραφικού οικονομικού χώρου ως την «θέση απέναντι στο πρόβλημα της συζεύξεως του φυσικού και του κοινωνικού στοιχείου» και θεωρεί ότι αυτή «συνίσταται στην ανάλυση από ιστορικής απόψεως της διαλεκτικής της αλληλεπιδράσεως της φύσεως και της κοινωνίας μέσα από την διαδικασία της αναπτύξεως της παραγωγής και των κοινωνικών θεσμών και σχέσεων»¹.

Ο Lipietz συνεπλήρωσε σ' αυτό το συμπέρασμα —κάτι που μπορεί να αποτελέσει και στόχο προς απόδειξιν— ότι «ο κοινωνικοοικονομικός χώρος είναι ή γεωγραφική διάσταση της υλικής υπάρξεως των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων». Έτσι λοιπόν παρατηρούμε να άρθρώνονται επάνω στον χώρο οι σχέσεις και οι τύποι παραγωγής, να πραγματοποιούνται οι κοινωνικές συγκρούσεις, και να σχηματίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γεωγραφικού καταμερισμού της εργασίας για κάθε στάδιο εξέλιξεως της μορφής της ιδιοκτησίας. Τα στάδια αυτά εμφανίζονται σαφώς στο Κεφάλαιο και την Γερμανική Ίδεολογία χαρακτηρισμένα από τις μορφές ιδιοκτησίας που ιδιοποιούνται χώρο ή άρθρώνονται και αναπτύσσονται επάνω σ' αυτόν ως υπερδομικές λειτουργίες. Εμφανίζονται ως: 1) στάδιο ιδιοκτησίας της φυλής, 2) δουλοκτητικό στάδιο, 3) φεουδαρχικό στάδιο, 4) στάδιο καπιταλιστικής ιδιοκτησίας, 5) φάσις της μαζικής καπιταλιστικής παραγωγής, 6) στάδιο μονοπωλιακού καπιταλισμού. Το τελευταίο αυτό στάδιο μπορούμε να το προσθέσουμε περνώντας εξελικτικώς στην λενινιστική σκέψη και σε νεωτέρους μαρξιστές όπως οι Μπάραν και Σουήζη.

2. Ιστορική γένεσις του οικονομικού χώρου (: στην Γερμανική Ίδεολογία).

Οι Μάρξ - Ένγκελς αναφέρουν στο Κεφάλαιο 1, § β : «Μπορεί κανείς να ξεχωρίσει τους ανθρώπους από τα ζώα από την συνείδηση, την θρησκεία κι' από

1. Y. Saouchkine, *Οικονομική Γεωγραφία*, Μόσχα 1980.

ὅ,τι ἄλλο θέλει. Οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ ξεχωρίζουν (τὸν ἑαυτὸν τους) ἀπὸ τὰ ζῶα μόλις ἀρχίζουν νὰ παράγουν τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεώς τους, βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρός, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνέπεια τῆς σωματικῆς τους ὀργανώσεως. Παράγοντες τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεώς τους οἱ ἄνθρωποι, παράγουν ἑμμεσα τὴν ἴδια τὴν ὑλικὴ ζωὴ τους. Ὁ τρόπος ποὺ οἱ ἄνθρωποι παράγουν τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεώς τους ἐξαρτᾶται πρῶτα-πρῶτα ἀπὸ τὴν φύση, ἀπὸ τὰ μέσα διαβιώσεως ποὺ εὗραν ἑτοιμα καὶ ποὺ ὀφείλουν νὰ ἀναπαράγουν».

Καὶ ποιὸς εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος κάθε ἀνθρωπίνης ἱστορίας; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ἄμεσος: εἶναι ἡ ὑπαρξις τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων... διότι «κάθε ἱστορία πρέπει νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὶς φυσικὲς βάσεις² καὶ ἀπὸ τὴν τροποποίησίν τους μὲ τὴν δράση τῶν ἀνθρώπων στὴν ροὴ τῆς ἱστορίας». Φαίνεται λοιπὸν ξεκάθαρα ὅτι ὁ Οἰκονομικὸς Χῶρος δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν μὲ τὸ δεδομένο φυσικὸ περιβάλλον. Τὸ περιβάλλον αὐτό, ποὺ οἱ γεωγράφοι ὀνομάζομε φυσικὸ χῶρο καὶ ποὺ οἱ συνάδελφοί μας τῆς Ποσοτικῆς Ἀγγλοσαξωνικῆς Σχολῆς θεωροῦν δεδομένο καταναλώσιμο ἀγαθὸ «μετρῶντάς τον πρὶν στοχασθοῦν» καὶ «μὴ στοχασζόμενοι προτοῦ τὸν μετρήσουν», ὅπως ἀναφέρει ὁ G. Bachelard!

Τὸ σύστημα αὐτὸ νοεῖται ὡς διαλεκτικὸ δίπολο καὶ ἐξετάζεται κατ' ἀρχὴν σὲ ποιοτικὴ βάση. Καὶ λέγομε «κατ' ἀρχὴν» διότι θέλομε πρῶτα νὰ τὸ ἐντοπίσομε ποιοτικῶς, ὡς ὄντοτητα. Οἱ ποσοτικὲς του ἐκφράσεις καὶ διαντιδράσεις θὰ ἀναλυθοῦν κατωτέρω. Ἔτσι, φθάνομε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ γένεσις τοῦ Ἱστορικοῦ Χρόνου εἶναι σύγχρονος μ' αὐτὴν τοῦ Οἰκονομικοῦ Χώρου, τὴν στιγμὴ ποὺ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις καὶ γενεσιουργὸς αἰτία καὶ γιὰ τὶς δύο αὐτὲς ὀντότητες εἶναι ἡ ὑπαρξις τῶν «ζωντανῶν ἀνθρωπίνων ὄντων»³. Αὐτὸν τὸν Χρόνο ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν γένεση τοῦ Οἰκονομικοῦ Γεωγραφικοῦ Χώρου καὶ ἐνσαρκώνει τὴν ἱστορία του, ἱστορία μετατροπῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος μὲ τὶς οἰκονομικὲς ἐπεμβάσεις τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, (: αὐτὸν τὸν χρόνο) ὀνομάζομε Γεωγραφικὸ Χρόνο. Ὁ τελευταῖος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προτσῆς τῆς «ζωικῆς δραστηριότητος» καὶ μία ἀπὸ τὶς θέσεις ποὺ «κάνουν τὴν Ἱστορία νὰ παύει νὰ εἶναι συλλογὴ ἀπὸ νεκρὰ γεγονότα ὅπως στοὺς ἐμπειριστάς, ποὺ εἶναι κι' αὐτοί, ἀφρημένοι ἢ (ὁ δημιουργὸς μιᾶς Ἱστορίας ποὺ εἶναι) ἡ φανταστικὴ δράσις, φανταστικῶν ἀτόμων ὅπως στοὺς ἰδεαλιστάς», καθὼς ἀναφέρουν οἱ δύο στοχαστὲς στὴν *Γερμανικὴ Ἱδεολογία*, κέφ. I § β'.

3. Οἰκονομικὸς χῶρος καὶ ἱστορικὸς χρόνος

Ἐδῶ θὰ πρεπε νὰ ἐξετάσομε ὑποχρεωτικῶς τὴν διττὴ σχέση τοῦ Οἰκονομικοῦ Χώρου μὲ τὸν Ἱστορικὸ Χρόνο καὶ νὰ ἐντοπίσομε αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς ὀνομάζομε *Γεωγραφικὸ Χρόνο*.

Πρὶν ὅμως προχωρήσομε σὲ ὅποιανδήποτε ἀνάλυση, θὰ πρέπει νὰ ἐντοπίσομε

2. Τοὺς ὀνομάζουν φυσικοὺς ὅρους καὶ εἶναι: γεωλογικοί, ὑδρογραφικοί, κλιματολογικοί.
3. *Γερμανικὴ Ἱδεολογία*, σελ. 12, Ἀναγνωστίδης, τόμος 1ος (Μαῖουξ-Ἐνγκελς)

μέσα στον μαρξιστικό στοχασμό και να ξεκαθαρίσουμε μιὰ για πάντα μιὰν ὑπόθεση, πού, ἂν καί σέ πάρα πολλοὺς φαίνεται αὐτονόητος, δημιουργεῖ παρ' ὄλ' αὐτὰ προβλήματα παρερμηνείας σ' ἓναν ἱκανὸ ἀριθμὸ μελετητῶν πού ἀσχολοῦνται μὲ θέματα τοῦ χώρου καὶ τῆς ἱστορικῆς του ἀναλύσεως: *Τὸ κατὰ πόσον ἡ ταξινόμηση τῶν γεγονότων μέσα σ' ἓνα γραμμικῶς νοούμενο χρόνο, ἀποτελεῖ ἱστορία.* Θὰ παρθεύσουμε λοιπὸν τὸ κατωτέρω κείμενο (βλ. Κεφάλαιο I § β) τῶν Μαρξ-Ἐνγκελς, πού τὸ διευκρινίζει: *«Οἱ κούφιε φράσεις γιὰ τὴν συνείδηση σταματᾶνε, μιὰ πραγματικὴ γνώσις ἔρχεται νὰ τίς ἀντικαταστήσει. Μὲ τὴν προβολὴ τῆς πραγματικότητος, ἡ φιλοσοφία χάνει τὸν κύκλο τῆς αὐτονόμου ὑπάρξεώς της. Στὴν θέση της θὰ μπορεῖ κανεὶς, τὸ πολὺ-πολὺ, νὰ βάλει μιὰ σύνθεση τῶν γενικωτέρων πορισμάτων πού εἶναι δυνατὸ νὰ βάλουμε ἀπὸ τὴν μελέτῃ τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὲς οἱ ἐξαιρέσεις, παρμένες καθ' ἑαυτὲς, ξεχασμένες ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἱστορία δὲν ἔχουν ἀπολύτως καμμία ἀξία. Αὐτὲς μποροῦν, τὸ πολὺ-πολὺ, νὰ χρησιμεύουν στὴν πιδ ἄνετη ταξινόμηση τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλικοῦ, σὺν προσδιορισμὸ τῆς σειρᾶς τῶν ἰδιαίτερων στοιβάδων του. Ὅμως δὲν δίδει μὲ κανένα τρόπο⁴ ὅπως τὸ κάμνει ἡ φιλοσοφία, μιὰ συνταγὴ, ἓνα σχῆμα, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον μπορεῖ κανεὶς νὰ βολέψει τίς ἱστορικὲς ἐποχές».*

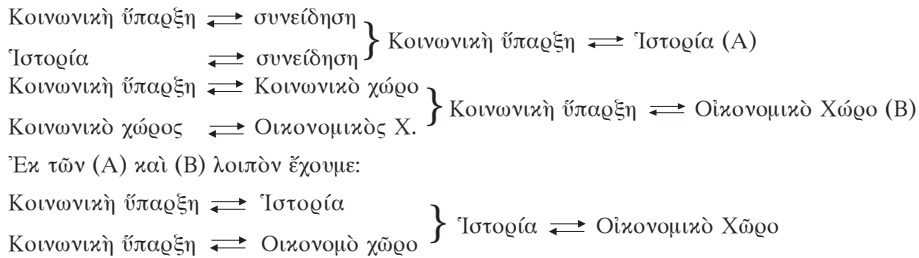
Πρέπει ὅμως ἐδῶ νὰ σημειώσουμε, ὅτι ἡ «κριτικὴ» πού συνήθως συμπληρώνει τὴν ταξινόμηση αὐτήν, δὲν δημιουργεῖ γιὰ κανένα λόγο ἓνα σύνολο πού θὰ μπορούσαμε, ἑλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ νὰ τὸ βαπτίσουμε Ἱστορία. Δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ μοιρολατρικὴ ἰδεαλιστικὴ ἀποδοχὴ τῶν γεγονότων πού τοποθετοῦνται σὲ γραμμικὴ φάλαγγα, χωρὶς τὴν παραμικρὰ ἐρώτηση ἐκ μέρους μας, τοῦ κατὰ πόσον ὁ χρόνος πού μεσολαβεῖ ἀνάμεσα σὲ τρία π.χ. γεγονότα καὶ πού ὀρίζεται ἀπὸ αὐτὰ (ὡς διάστημα), ἔχει τὴν ἴδια «πυκνότητα» στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεῦτερο ὑποδιάστημα. (Σχηματικὴ περιγραφή).

Ἀφήνομε δηλ. τὴν ἐγγελεϊανὴ «ὁμοιογενὴ συνέχεια» (ὅπως τὴν ἐντοπίζει ὁ Ἄλτουσερ) νὰ ταυτίσει τὸν ἡλιακὸ-ἡμερολογιακὸ χρόνο μὲ τὸν ἱστορικὸ Χρόνο, τὸν χρόνο τῶν δεικτῶν τοῦ ὥρολογίου μὲ τὸν χρόνο τῆς διαλεκτικῆς πράξεως καὶ μὲ τὸν Γεωγραφικὸ —σὲ τελευταίαν ἀνάλυση— Χρόνο. Διότι τί ἄλλο κάμνει ὁ μελετητῆς παρὰ νὰ δέχεται τὴν ἐμπειριστικὴ ἀντίληψη πού προκύπτει ἀπ' τὸν ἐγγελεϊανὸ στοχασμὸ, ἀποδεχόμενος ταυτοχρόνως καὶ τὸ δεῦτερο χαρακτηριστικὸ της, δηλ. τὴν «συγχρονικότητα τοῦ χρόνου», καταστρέφοντας ὅλο τὸ προηγούμενο διαλεκτικὸ οἰκοδόμημα μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς σχέσεως «ἐμπεριέχοντος» πρὸς «περιεχόμενο»; Δὲν ὀδηγοῦμεθα μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο σὲ μιὰ νέα Λειβνιτιανὴ “Μοναδολογία”, ὅπως ἐντοπίζεται ἀπὸ τὸν Lipietz στὸ «*Lire le Capital*» τοῦ L. Althusser; Τί ὅμως προκύπτει ἀπὸ μιὰ οὐσιαστικὴ μελέτῃ τοῦ Ἱστορικοῦ Χρόνου ὄχι πιδ ἰδωμένου ὡς ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ, ἀλλ' ὡς ὄντότητος; Ὅτι Ἱστορικὸς Χρόνος εἶναι ἡ οὐσία τῆς ὑπάρξεως τῆς διαδικασίας παραγωγῆς ζωῆς σὲ ἓνα δεδομένο φυσικὸ χώρο, ἀρθρωμένης σ' ἓνα συγκεκριμένο πλέγμα κοινωνικῶν δομῶν καὶ σχέσεων.

Ἱστορικὸς Χρόνος εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ γίνεσθαι, τοῦ γίνεσθαι τῆς ὑποδομῆς, ὡς ἐκ τούτου, τοῦ γίνεσθαι τοῦ διπλοῦ βάσεως-ἐποικοδομήματος, δηλ. τοῦ γεωγραφικοῦ χωρικοῦ γίνεσθαι.

4. Αὐτὴ ἡ πραγματικὴ γνώσις νοουμένη ὡς ἐπιστήμη.

Έτσι, ο Ιστορικός Χρόνος, με δεδομένη την ταυτολογία, ορίζεται ως Γεωγραφικός Χρόνος. Αν ακόμη θεωρηθεί ως η ουσία του «είναι» της συνειδήσεως και της διαλεκτικής της εξέλιξεως, θα πρέπει να μεταχειρισθούμε με πολλή προσοχή το μαρξιστικό έργαλειο, μη ξεχνώντας, ούτε στιγμή, ότι κατά τους Μάρξ-Ένγκελς, *ή συνείδησις* αυτή είναι προϊόν της ύποδομης, «κοινωνικό προϊόν» και παραμένει τέτοιο όσον υπάρχουν άνθρωποι, όπως ρητώς αναφέρεται στην *Γερμανική Ίδεολογία*. Και ακόμη, ότι «οί άνθρωποι έχουν Ιστορία διότι οφείλουν να παράγουν την ζωή τους και οφείλουν να τὸ κάμουν αὐτὸ μὲ τρόπο καθωρισμένο αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴ φυσικὴ τους ὀργάνωση. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ συνείδησίς τους.» (Κ. Μάρξ). Ἐδῶ βλέπομε πάλι νὰ ξεπηδάει ξεκάθαρα ἡ ἰδέα τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῆς ὑπάρξεως τῶν δύο ὄντοτήτων: τοῦ Οἰκονομικοῦ Χώρου καὶ τοῦ Ἱστορικοῦ Γεωγραφικοῦ Χρόνου. Θὰ προσπαθήσωμε ἐδῶ νὰ δώσωμε μὲ συνεπαγωγὲς καὶ μὲ τὴν μαθηματικὴ λογικὴ (συγκεκριμένως μὲ τὴν χρῆση τῆς συμμετρικῆς καὶ μεταβατικῆς ιδιότητος) τὸ συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα. Γιὰ νὰ συμπληρωθῆι τὸ σχῆμα τῶν ἰσοδυναμιῶν ποὺ μᾶς εἶναι ἀπαραίτητο, θὰ χρησιμοποιήσωμε ἀκόμη μιὰν ὑποσημείωση τοῦ Κάρλ Μάρξ στὴν παράγραφο «Ἱστορία» τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς *Γερμανικῆς Ίδεολογίας*, ὅπου λέγει: «Οἱ ἄνθρωποι ἀναπτύσσουν τὴν συνείδησίν τους στὰ πλαίσια τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως».

ΣΧΗΜΑ I.

4. Καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ γεωγραφικὸς χρόνος

Μποροῦμε ἀκόμη καὶ οφείλομε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ οἱ σταθερὲς τῆς ἐξελίξεώς του⁵ ὀδηγοῦν στὴν «ἐν δυνάμει» διαλεκτικὴ χωρικὴ ἀντίθεση στὸ ἐπίπεδο τῆς οἰκονομικῆς ὑποδομῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου στὴν παραγωγή 1ον) νέας διαλεκτικῆς θέσεως καὶ 2ον) Ἱστορίας.

Ἄς δοῦμε ὅμως ἀναλυτικώτερα τὴν δράση τοῦ σημαντικωτάτου αὐτοῦ συντελεστοῦ παραγωγῆς Ἱστορίας στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑποδομῆς, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς *Γερμανικῆς Ίδεολογίας*. Στὰ κατωτέρω κείμενα διακρίνομε εὐκόλα τὸ

5. Ὡς «σταθερὲς ἐξελίξεως» τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, ὁ γράφων θεωρεῖ τὶς ἐξῆς παραμέτρους: α) μέτρο κατὰ κλάδον παραγωγῆς, β) γεωγραφικὴ συσχέτισις, γ) κάθετος καὶ ὀριζόντιος διάστασις τοῦ καταμερισμοῦ.

«ἔθνος» σὰν οἰκονομικὸ χῶρο καὶ παρατηροῦμε τὴν ἐξέταση τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν τους σχέσεων, ὅπου ἐμφανίζεται διαρκῶς τὸ μέγεθος τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Χωρὶον 1ον⁶ : «Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἔθνη, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ στάδιο ἀναπτύξεως ποὺ εὐρίσκεται τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις, τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς δεσμούς».

Χωρὶον 2ον : «...ὥστόσοσον ὄχι μόνον οἱ σχέσεις ἐνὸς ἔθνους μὲ ἄλλα ἔθνη, μὰ καὶ ὀλόκληρη ἢ ἐσωτερικὴ διάρθρωσις τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ἔθνους ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν στάθμη ἀναπτύξεως τῆς παραγωγῆς τους καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν σχέσεών τους».

Χωρὶον 3ον: «... ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς ἔθνους φέρνει πρῶτα - πρῶτα τὸν χωρισμὸ βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ ἐργασία καὶ μ' αὐτό, τὸν χωρισμὸ τῆς πόλεως καὶ τοῦ κάμπου καὶ τὴν ἀντίθεση στὰ συμφέροντά τους».

Ἐδῶ πρέπει σαφῶς νὰ παρατηρήσουμε τὴν σχέση αἰτίου - αἰτιατοῦ ἀνάμεσα στὸ δίπολο κέντρο-περιφέρεια καὶ τὴν ἔννοια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Μποροῦμε, καὶ πρέπει, νὰ δηλώσουμε σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖον ὅτι κάθε ποιοτικὴ ἢ ποσοτικὴ μεταβολὴ στὸ χωρικὸ αἶτιο προκαλεῖ ὄχι κατ' ἀνάγκην καὶ ὁμοιογενεῖς μεταβολές στὸ κοινωνικὸ αἰτιατό. Θὰ ἔπρεπε δηλ. ἐδῶ, ἔχοντες ὡς βᾶσι τὴν ἔννοια τοῦ Ἱστορικοῦ Χρόνου νὰ προσπαθήσουμε νὰ διακριβώσουμε τὶς διαλεκτικὲς ἐνότητες (ἐπίπεδα κατὰ Althusser) καὶ τοὺς ἰδιαιτέρους χρόνους καὶ Ἱστορίες ποὺ τὰ διακρίνουν, ὥστε νὰ περνᾶμε ἀπὸ τὶς ποσοτικὲς μεταβολές (τῆς κλίμακος τοῦ χωρικοῦ φαινομένου) στὶς ποιοτικὲς μεταβολές (κοινωνικὲς ἀλλαγές). Θὰ μπορούσαμε ἀκόμη ἐδῶ νὰ ἐγκύψουμε στὴν μελέτη μεγεθῶν ὅπως ἡ ὑπαρξίς ρυθμῶν ἢ περιόδων ποιοτικοποσοτικῶν μεταβολῶν. Στὴν μελέτη τοῦ πρώτου σταδίου, τῆς ἰδιοκτησίας τῆς φυλῆς, ἢ μελέτη τοῦ συστήματος «φυσικὸς χῶρος-ἐργασία» δίδει τὰ παρακάτω ἀποτελέσματα: Ὁ φυσικὸς χῶρος ἐμφανίζεται ὡς ἀγαθὸ ἐν ἀφθονία, οἱ ἐπιρροές του δηλ. στὸ σύστημα ἀπὸ ποσοτικῆς ἐπόψεως ἀποδεικνύονται μικρές. Ἀπ' ἐναντίας, ἐκεῖνο ποὺ ἔχει καθοριστικὴ σημασία στὴν παραγωγὴ οἰκονομικοῦ χῶρου εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία, ἔτσι ὅπως προσφέρεται ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, μὲ τὶς πρωτόγονες μορφές καταμερισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται. «Ἡ δουλεία, λαθάνουσα μέσα στὴν οἰκογένεια, ἀναπτύσσεται σιγὰ-σιγὰ μὲ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἀναγκῶν, καθὼς καὶ μὲ τὴν επέκταση τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ πολέμου, ὅσο καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς»⁷. Ἐδῶ ὁ Μὰρξ μᾶς ὑποδεικνύει τοὺς τρόπους διαντίδρασεως τῶν πρωτογενῶν οἰκονομικῶν χῶρων μεταξὺ τους: πόλεμος - ἐξωτερικὲς σχέσεις - ἀνταλλαγὴ. Τὸ σύστημα λειτουργεῖ καὶ ἐξαπλώνεται διαλεκτικῶς -πρὸς τὸ παρὸν- ἀπὸ ποσοτικὴ μόνον πλευρὰ ποὺ σιγὰ σιγὰ θὰ προκαλέσει τὴν ποιοτικὴ μεταβολὴ μὲ τὴν πάροδο συγκεκριμένου Ἱστορικοῦ Χρόνου.

Ὁ Ἱστορικὸς αὐτὸς Χρόνος «παράγεται», δὲν «ὑφίσταται» ἐξ ἀρχῆς καὶ διαρκεῖ «διαφορικῶς»⁸ γιὰ κάθε «ποιότητα» οἰκονομικῶν χῶρων ἰδωμένων γεωγρα-

6. *Γερμανικὴ Ἱδεολογία*, σελ. 13, τόμος 1ος, Ἀναγνωστίδης, καὶ τὰ τρία χωρία.

7. *Γερμανικὴ Ἱδεολογία*, Μὰρξ - Ἐγκελς, σελ. 14.

8. «Différentielle»: L. Althusser - E. Balibar, *Lire le Capital*, Petite Collection Maspero,

φικώς και ἐν σχέσει πάντα πρὸς τὸν ρυθμὸ τῶν διαλεκτικῶν διαδράσεων τοῦ συστήματος «καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας-φυσικὸς χώρος» καὶ κατὰ συνέπειαν τοῦ συστήματος «ἀνθρωπίνη κοινωνία-φυσικὸ περιβάλλον».

Τὸ προτσὲς αὐτὸ θὰ δημιουργήσῃ τὴν πρώτη ὥριμη ταξικὴ σχέση στὴν συνέχειά του, ἡ ὁποία θὰ ὑλοποιηθῆ στὴν ἄλλη μορφή ιδιοκτησίας, τὴν κοινοτικὴ καὶ κρατικὴν ιδιοκτησία. Ἡ μορφή τῆς ιδιοκτησίας αὐτῆς, καθορίζει ἤδη μιὰ πρὸς προχωρημένη μορφή νομικῆς ὑπερδομῆς, ποὺ στηρίζει ἕνα πρὸς προωθημένο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ περιχαρᾶ κἀνει ταῦτοχρόνως τὸ ὑπόβαθρον τῆς εἰς τὸ χωρικὸν τοῦ ἀντίστοιχο: τὴν πόλη.

Παραθέτουν οἱ Μάρξ-Ἐνγκελς στὸ I κεφάλαιον τῆς *Γερμανικῆς Ἰδεολογίας* σχετικῶς τὰ ἐξῆς: «Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἤδη πρὸς προωθημένον. Εὐρίσκομε κ' ὅλας τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ τὸν κάμπο, κ' ἀργότερα στὰ κράτη ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ συμφέρον τῆς πόλεως, καὶ στὰ κράτη ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ συμφέρον τοῦ κάμπο. Εὐρίσκομε μέσα στὶς ἴδιες τὶς πόλεις τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ ναυτεμπόριον καὶ τὴν βιομηχανία»⁹.

Νά λοιπὸν ποὺ ἤδη στὶς ἀρχαῖες κοινωνίες ὁ οἰκονομικὸς χώρος περνᾷ ἀπὸ τὴν κάθετη καὶ μονοδιάστατη σχέση ποὺ εἶχε στὸ σύστημα «φυσικὸς χώρος-πρωτογενῆς κοινωνία» (σχέσις *διαλεκτικοῦ* προϊόντος πρὸς τὴν *διαλεκτικὴν* τοῦ αἰτία), σὲ μιὰ τρισδιάστατη σχέση ποὺ δημιουργεῖται : 1) ἀπὸ ἕνα φυσικὸν χωρὸν δύο «κοινωνικῶν διαστάσεων», τοῦ κέντρου καὶ τῆς περιφέρειας- ποὺ σὺν ἅμα διατηροῦν τὸ γεωγραφικὸν τους περιεχόμενον, καὶ 2) τὸ νομικὸν τους ἐποικοδόμημα, τὸ ὁποῖο μπορούμε νὰ τὸ παρομοιάσωμε αὐτὴν τὴν φορὰ μὲ τὸν ἄξονα Z τοῦ τρισσορθογωνίου συστήματος ἄξόνων τοῦ χώρου, τῶν X καὶ Ψ στὸ ἐπίπεδον ποὺ συμβολίζει τὴν ὑποδομὴν (εὐρισκομένων).

Ἐδῶ ἡ *κοινωνικὴ ὑπαρξίς* χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένον ἱστορικὸν Χρόνον ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μεγέθους «καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας», μέγεθος τὸ ὁποῖον γιὰ τὴν δεδομένη ἐποχὴ, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, ἔχει ξεκάθαρα —ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ— καὶ χωρικὴ διάσταση. Δηλ. ὁ ἱστορικὸς Χρόνος ἐμβαπτισμένος στὴν *χωρικὴ πράξιν* γίνεται Γεωγραφικὸς Χρόνος χωρὶς νὰ παύει νὰ εἶναι ἱστορία καὶ χωρὶς ἀσφαλῶς νὰ ἐκφυλίζεται σὲ μονάδα μετρήσεως τῆς ἱστορίας Ἐδῶ μπορούμε νὰ διατυπώσωμε δύο χαρακτηριστικὰ τοῦ Γεωγραφικοῦ Χρόνου: 1) εἶναι ὄν-ἐνέργημα, προὶὸν *διαλεκτικῶς* μετατρέψιμον στὴν ποσοτικὴν τὴν μορφήν, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὰ αἴτια γιὰ τὴν ποιοτικὴν τὴν μεταβολήν, δὲν εἶναι ὄν καθ' ἑαυτὸν καὶ δὲν πρέπει —συμφώνως πάντα πρὸς τὴν μαρξιστικὴν ἀντίληψιν— νὰ ἐξετάζεται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο.

2) Ὁ Γεωγραφικὸς Χρόνος εἶναι γιὰ τοῦτο, «διαφορικὸς», ποὺ προσδιορίζεται ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὴν κατάστασιν τῆς οἰκονομίας. Ὁ «διαφορισμὸς» τοῦ Γεωγραφικοῦ Χρόνου ὑποβάλλεται ἀπὸ τὸν διαφορισμὸν τοῦ ἱστορικοῦ Χρόνου καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτὸν, ἰδωμένος ὡς παράγωγος τῆς πρώτης μορφῆς συνειδητῆς ἐπεμβάσεως στὸν φυσικὸν χωρὸν, τῶν κοινωνικῶν τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ μορφήν ἐργασίας.

Ἐμφανῆς γίνεται αὐτὸς ὁ ποιοτικὸς διαφορισμὸς στὴν τρίτην μορφήν ιδιοκτησίας,

Paris.

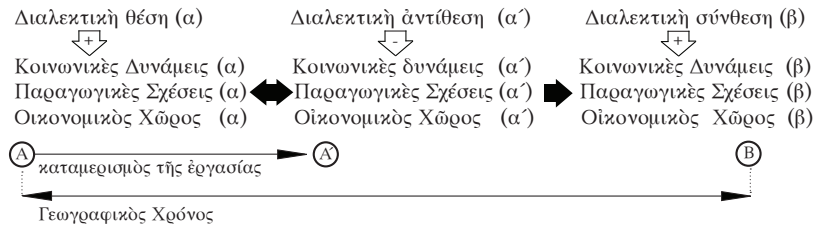
9. *Γερμανικὴ Ἰδεολογία*, Μάρξ - Ἐνγκελς, Ἀναγνωστίδης, ἐνθ' ἄν.

όπως παρουσιάζεται στην *Γερμανική Ίδεολογία*¹⁰. Έδω ό Χώρος, ό Οικονομικός Χώρος αποτελεί πηγή μιās νέας διαλεκτικής ένότητας τής Ίστορίας, παράγοντας νέο Ίστορικό Χρόνο (άπό ποιοτικής έπόψεως) και ως έκ τούτου έναν νέο Γεωγραφικό Χρόνο : «*Ενώ ή άρχαιότητα ξεκινούσε άπό την πόλη και την μικράν έκτασή της, ό Μεσαίωv ξεκινούσε άπ' τον κάμπο*», γράφει ό Μάρξ. Ό καθορισμός τών δομών τών σχέσεων, τών τρόπων και τών μέσων παραγωγής στόν δεδομένο φυσικό χώρο, έντοπίζεται ξεκάθαρα άπό τούς Μάρξ-Ένγκελς ως αίτια ποιοτικής άλλαγής τού Ίστορικού Χρόνου και ως έκ τούτου τού Γεωγραφικού Χρόνου.

Γράφουν: «*Αντιθέτως λοιπόν με την Ελλάδα και την Ρώμη, ή φεουδαρχική ανάπτυξις πρωταρχίζει σέ έδαφος πολύ πλατύτερο*¹¹ προητομασμένο άπό τις ρωμαϊκές κατακτήσεις και την επέκταση τής γεωργίας πού συνδέεται άρχικά πρός αυτές. Οί τελευταίοι αιώνες τής ξεχασμένης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και ή ίδια ή κατάκτησίς της άπό τούς βαρβάρους έξεμηδένισαν μία μάζα άπό παραγωγικές δυνάμεις»¹². Περιγράφοντας την «μαραζωμένη» γεωργία και βιομηχανία, όπως και τó έμποριο πού έπαιρνε την κατιούσα, καταλήγουν: «*Αυτή ή δεδομένη κατάστασις και ό τρόπος οργάνωσης τής κατακτήσεως πού άπέρρεε άπό αυτήν, προεκάλεσαν την ανάπτυξη -ύπό τήν επίδρασιν τής στρατιωτικής οργάνωσης τών Γερμανών- τής φεουδαρχικής ιδιοκτησίας*».

Νά λοιπόν ή εμφάνισις τής νέας νομικής ύπερδομής επάνω άπό τόν νεοδημιουργημένο οικονομικό χώρο, ό όποιος δέν νοείται φυσικά στό σύνολόν του, έλλείπει αυτής. Τό δίπολον «βάσεως-έποικοδομήματος» έλειτούργησε πάλιν δικαιώνοντας τόν όρο «σέ τελευταίαν ανάλυση», τού Μάρξ.

Θά πρέπει όμως έδω νά τονισθεϊ ότι «ό καταμερισμός τής εργασίας στό άπόγειο τού φεουδαρχισμού ήταν πολύ λίγο προωθημένος. Κάθε χώρα έφερε μέσα τής την αντίθεση πόλις-κάμπος»¹³. Αντίθεση πού έντοπίζει δύο μέτωπα σέ διαλεκτικήν αντιπαράθεση, πού έκτός άπό κοινωνική είναι και χωρική και "όποια είναι άκόμη... -προχωρώντας όλίγον στό μαρξιστικό στοχασμό- «...γεγονός ιστορικό και όχι διανοητικό και προκαλείται άπό Ίστορικούς όρους, άπό την κατάσταση τής βιομηχανίας, τού έμπορίου, τής γεωργίας...»¹⁴ ! Σχηματικώς λοιπόν ή ύποδομή έμφανίζεται όπως παρακάτω, έν σχέσει πρός τά μεγέθη τού καταμερισμού τής εργασίας και τού γεωγραφικού χρόνου.

ΣΧΗΜΑ 2

10. Μάρξ-Ένγκελς, *Γερμανική Ίδεολογία*, σελ. 15, Άναγνωστίδης, Άθήνα.

11. Έδαφος με την γεωγραφική φυσική του διάσταση.

12. *Γερμανική Ίδεολογία*, σελ. 15, ένθ' άν.

13. σ.σ. 16-7, ένθ' άν.

14. σελ. 21, ένθ' άν.

Βλέπομε λοιπόν ότι ο καταμερισμός της εργασίας ενεργεί ανεξάρτητα ως καταλύτης στην εξέλιξη του Οικονομικού Χώρου, μετατρέποντάς τον ποιοτικώς και ποσοτικώς, μετατρέποντας εξ ίσου αναλόγως τον Γεωγραφικό Χρόνο ή τον ταυτόσημό του Ιστορικό Χρόνο.

Και έννοούμε ως "μετατροπή του Γεωγραφικού Χρόνου", την μετατροπή της διάρκειάς του (ήμερολογιακός χρόνος απαιτούμενος για το πέρασμα από την ποσότητα στην ποιότητα), του ρυθμού του (άριθμός ώλοκληρωμένων επί μέρους ποσοτικών διαλεκτικών συνθέσεων στην μονάδα του χρόνου) και της πυκνότητός του (άριθμός ώλοκληρωμένων ποιοτικών κοινωνικών αλλαγών που δημιουργούν ποιοτικά κοινωνικά όροσημα στο πέρασμα της κοινωνίας προς τον σοσιαλισμό, στην μονάδα του χρόνου).

Καταμερισμός της εργασίας και υπερδομή

Πώς λειτουργεί όμως ο καταμερισμός της εργασίας στο επίπεδο της υπερδομής; Ίδου τί μας αναφέρουν οι Μαρξ και Ένγκελς στην *Γερμανική Ίδεολογία*: «Ο καταμερισμός της εργασίας γίνεται πραγματικά καταμερισμός, μόνον από την στιγμή που αρχίζει ή διαίρεσις ανάμεσα στην υλική και την πνευματική εργασία. Από εκείνη την στιγμή ή συνειδήσις μπορεί να φαντασθεί πραγματικά πώς είναι κάτι διαφορετικό από την συνείδηση της ύπαρχούσης πράξεως, πώς αντιπροσωπεύει πραγματικά κάτι, χωρίς ν' αντιπροσωπεύει κάτι το πραγματικό. Από εκείνη την στιγμή ή συνειδήσις είναι εις θέσιν να χειραφετηθεί από τον κόσμο και να περάσει στην διαμόρφωση της καθαρής θεωρίας, θεολογίας, φιλοσοφίας, ήθικης κτλ.»¹⁵. Να περάσει λοιπόν στην «δημιουργία υπερδομής», θα λέγαμε εμείς. Μιάς υπερδομής που όταν κάποιαν στιγμή έλθει σε αντίφαση με τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις, θα μάς δηλώσει ότι οι κοινωνικές αυτές σχέσεις έχουν έλθει με την σειρά τους σε αντίφαση με τις υπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις, όποτε εκείνη την στιγμή αρχίζει μία «σε τελευταίαν ανάλυση» κάθετος λειτουργία δράσεως που «παράγει» τον Ιστορικό και, κατ' επέκτασιν, τον Γεωγραφικό Χρόνο. Θα διηρωτάτο ίσως εδώ κάποιος: «Δηλ. σημειώνομε την ύπαρξη περισσότερων του ενός Ιστορικών Χρόνων, έχομε περισσότερες από μία Ιστορίες για καθένα από τα επίπεδα του Μαρξιστικού όλου;». Η απάντησις έρχεται απ' τον Άλτουσερ και μετά από την ανάλυση που προηγήθη, νομίζομε ότι γίνεται εύκόλως αποδεκτή: «Μπορούμε», λέγει ο Άλτουσερ, «σε πρώτη προσέγγιση να συμπεράνομε από την ιδιαίτερα μορφή του Μαρξιστικού όλου, ότι δεν είναι δυνατόν να στοχαζόμεθα μέσα στα πλαίσια του ίδιου ιστορικού χρόνου, το προτσές της αναπτύξεως των διαφορετικών επιπέδων του όλου. Ο τύπος της ιστορικής υπάρξεως αυτών των διαφορετικών επιπέδων, δεν είναι ο ίδιος. Σε κάθε επίπεδο πρέπει αντιθέτως να προσδώσομε ένα ιδιαίτερο χρόνο, σχετικώς αυτόνομο και ως εκ τούτου σχετικώς ανεξάρτητον (μέσα στην ίδια του την εξέλιξη) από τους χρόνους των άλλων επιπέδων. Μπορούμε και όφείλομε να πούμε : υπάρχει για κάθε τρόπο παρα-

15. *Γερμανική Ίδεολογία*, σελ. 21, (2) : *Lire le Capital*, L. Althusser E. Balibar, ένθ' άν.

γωγής ένας ιδιαίτερος χρόνος και μία ιδιαίτερα ιστορία που αποκτούν τον ιδιαίτερο ρυθμό τους από την (αντίστοιχον) ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Ένας ιδιαίτερος χρόνος και ιστορία των σχέσεων παραγωγής που χαρακτηρίζονται από τον ιδικό τους ιδιαίτερο ρυθμό, μία ιδιαίτερα Ιστορία της πολιτικής υπερδομής».

Τότε όμως πώς νοείται η ταύτοσημία του Ιστορικού Χρόνου με τον Γεωγραφικό; Έδώ πρέπει να τονισθεί ότι η ταύτοσημία αυτή είναι επίσης «διαφορική». Ο Γεωγραφικός Χρόνος δηλ. είναι ταυτόσημος προς τους ιδιαίτερους αυτούς χρόνους την στιγμή που και ο ίδιος είναι «διαφορικός» λόγω της ύπαρχουσας οικονομικής συγκυρίας και η διαφορικότης του ακολουθεί τον ρυθμό και το μέτρο του προτοσές της εξέλιξως του διπόλου, δηλ. του μαρξιστικού όλου, καθώς αυτό αναλύεται από λειτουργική έποψη σε κοινωνικές σχέσεις, παραγωγικές δυνάμεις, σχέσεις εργασίας, φυσικό χώρο-βάση και ιδεολογικοπολιτική υπερδομή.

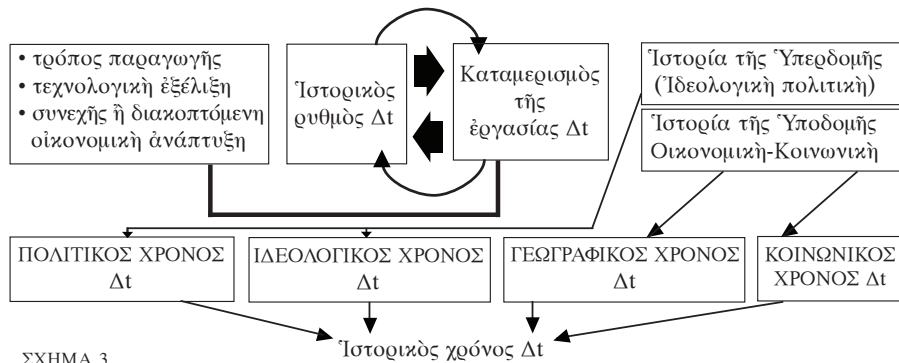
Οί διαλεκτικές πηγές του διαφορικού Γεωγραφικού Χρόνου είναι κινές, λειτουργούν σαν κοινά αίτια μέσα στο μαρξιστικόν όλον, και δημιουργούν ανάλογα (και όχι ίσα) αιτιατά.

Έτσι μπορούμε να ορίσομε την ταύτοσημία ανάμεσα στους όμολόγους Ιστορικούς και Γεωγραφικούς χρόνους.

Οί ιστορικοί ρυθμοί

Θα πρέπει τώρα να αναφερθοῦμε και στους ρυθμούς των ιδιαίτερων Ιστοριών διότι αυτοί αποτελούν τις πηγές της ιδιομορφίας αυτών των Ιστοριών. Προσπαθώντας να προσδιορίσομε τα δομικά των στοιχεία έχομε να απαριθμήσομε τα τρία που έμεις κρίνομε ως πιδ οῦσιαστικά: 1ον) τον τρόπο παραγωγής στο πλαίσιο του όποιου ο ρυθμός λειτουργεί, 2ον) την τεχνολογική εξέλιξη και 3ον) την συνεχή ή διακοπτομένη οικονομική ανάπτυξη. Πιστεύομε ότι μεγέθη, όπως η κοινωνική διαστρωμάτωση, οί ποιοτικοποσοτικές κοινωνικές αλλαγές και σχέσεις αποτελούν επίσης σημαντικά, αλλά παράγωγα μεγέθη.

Ανακεφαλαιώνοντες λοιπόν εις ένα σχήμα, έχομε:

ΣΧΗΜΑ 3

Ο ιστορικός χρόνος Δχ, δὲν εἶναι ὑπερσύνολον τῶν «ἐπὶ μέρους» χρόνων τοῦ σχήματος, ἀπλῶς ἀναφέρεται εἰς αὐτοὺς ὅλους μαζῆ, ὅπως καὶ στὸν καθένα ξεχωριστὰ καὶ στὴν συγκεκριμένη περίοδο Δ'. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ διστάσομε νὰ ὀνομάσομε τὴν Δ' αὐτὴ περίοδο ὁμοιογενῆ. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ δοθεῖ ἔμφασις στὸ γεγονός ὅτι τὸ παραπάνω μοντέλο διαρθρώνεται σ' ἓνα συγκεκριμένο Γεωγραφικὸ Χῶρο, ἢ σ' ἓνα σύμπλεγμα δεδομένων Γεωγραφικῶν Χώρων. Δὲν παριστάνει δηλ. παρὰ μία συνιστώσα (ιδωμένη μὲ τὴν διανυσματικὴ της μορφή) στὸ ὅλον χωροσύστημα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν.

Βιβλιογραφία

1. Ν. Ι. Κονσόλας: *Περιφερειακὴ Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ*, Παπαζήση, Αθήνα 1985, Β' ἔκδοσις βελτιωμένη.
2. Υ. Saouchkine: *Οἰκονομικὴ Γεωγραφία*, Μόσχα 1980.
3. Κ. Μὰρξ - Φ. Ἐνγκελς: *Γερμανικὴ Ἰδεολογία*, Ἀναγνωστίδης, τόμ. 1, Αθήνα.
4. Alain Lipietz : *Le Capital et son espace, série "économie et socialisme 34"*, Ed. La decouverte/Maspero, 1, Paris 1983
5. Yves Lacoste: *La Géographie ça sert d'abord, à faire la guerre*, Ed. LD/Fondations, Paris 1985.
6. L. Althusser, E. Balibar: *Lire le Capital*, Petite Collection Maspero, Paris.
7. L. Althusser: *Θέσεις*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1981.

* * *